

УДК 343.72: 343.729

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.5.42>

Леонід Курята,

здобувач кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

Анна Мировська,

канд. юрид. наук, доцент,
професор кафедри криміналістики та судової медицини
Національної академії внутрішніх справ

ОБСТАНОВКА ШАХРАЙСТВА, ВЧИНЕНОГО ПІД ПРИВОДОМ ПРОПОВІДУВАННЯ ВІРОВЧЕНЬ І ВИКОНАННЯ РЕЛІГІЙНИХ ОБРЯДІВ, ТА ЇЇ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті досліджується обстановка вчинення шахрайських дій під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів як складовий елемент криміналістичної характеристики злочинів.

З'ясовано, що обстановка шахрайства взаємозумовлена та взаємопов'язана з іншими елементами криміналістичної характеристики, зокрема способом вчинення злочинних дій, характеристиками особи шахрая та особи потерпілого, матеріальними слідами.

Встановлено, що визначення компонентів, які утворюють обстановку шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, має важливе значення для процесу розслідування та зумовлює всебічність та повноту його проведення.

Запропоновано розглядати обстановку вчинення шахрайства у двох аспектах: 1) як матеріальну обстановку місця злочину; 2) як систему чинників, що впливають на злочинну діяльність у процесі підготовки, вчинення та приховування злочинного діяння.

Доведено, що така двокомпонентна система повинна містити відомості про такі елементи: матеріальні відображення злочину; просторово-часові ознаки; соціально-психологічні чинники; характер взаємин злочинця і потерпілого, які детермінують спосіб злочину.

За результатами дослідження виокремлено елементи обстановки шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, які містять найбільш інформативні чинники, зокрема: відомості про обставини та умови, які передували кримінальному правопорушенню та зумовили його вчинення; відомості про обставини, які сприяли вчиненню злочину або перешкоджали йому; відомості про обставини, які вказують на ретельність підготовки до вчинення злочину; відомості про елементи обстановки, які вплинули на вибір способів злочину, засобів та знарядь, а також особи потерпілого; відомості про характер взаємодії особи-шахрая та особи потерпілого під час вчинення кримінального правопорушення; відомості про умови безпосереднього місця та часу вчинення злочину.

Ключові слова: криміналістична характеристика злочину, релігійні культу, секти, обман, зловживання довірою.

Постановка проблеми. Передумовою соціального прогресу та нормального функціонування будь-якого суспільства є забезпечення ефективного державного механізму правового регулювання. Розвиток демократичної України передбачає зміцнення правових засад держави, вирішення складних проблем, пов'язаних із необхідністю забезпечення гарантій прав, свобод та законних інтересів громадян, а також створення належного правопорядку.

Упродовж багатьох років проблема захисту права власності не втрачає свого практичного та теоретичного значення,

оскільки кримінальні правопорушення, вчинені у цій сфері, впевнено продовжують очолювати статистичні звіти. З-поміж значної кількості злочинів проти власності особливої уваги заслуговують непоодинокі випадки шахрайських дій, вчинених у різний спосіб.

Актуальність шахрайств насамперед зумовлена широкою «географією» таких злочинних посягань, можливістю маскування шахраями своїх неправомірних дій під цивільно-правові відносини, нормативно-правовою неврегульованістю соціально-економічної сфери, загостренням економічної та політичної ситуації в державі тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика шахрайств неодноразово досліджувалась вченими різних галузей знань, зокрема: окремі аспекти методики розслідування шахрайств, вчинених у різних сферах, причини виникнення, тенденції розвитку та практика боротьби із цим явищем розглядалися у роботах: Д. М. Андреева, Г. С. Бідняк, В. І. Гаєнка, С. В. Головкина, Є. В. Дехтярьова, Р. В. Запорожець, Н. Ю. Кириленко, С. М. Князева, О. В. Курмана, О. В. Лисодєда, О. Л. Мусієнка, А. В. Микитичка, В. Р. Мойсика, Т. В. Охрімчук, Н. В. Павлової, Т. А. Пазинич, К. Л. Попова, І. М. Попової, Т. Г. Таран, Д. Г. Терьохіна, Ю. Л. Шуляк, Г. М. Чернишова, С. С. Чернявського та інших.

Безпосередньо криміналістичні аспекти розслідування шахрайства досліджувались: Д. А. Птушкіним (2018), Д. М. Андреевим (2013), Н. Ю. Кириленко (2013), С. С. Чернявським (2010), О. Л. Мусієнко (2009), Н. В. Павловою (2007) [1, с. 2].

Водночас методика розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, окремо не досліджувалась, що не дозволяє в повному обсязі оцінити та вирішити актуальні проблеми, які виникають під час розслідування зазначеної категорії злочинів [2, с. 146].

Метою статті є дослідження обстановки вчинення шахрайських дій під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів як складового елемента криміналістичної характеристики злочинів, з'ясування її взаємозв'язку з іншими елементами криміналістичної характеристики та значення використання таких відомостей у процесі розслідування шахрайств, вчинених під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів.

Виклад основного матеріалу. Сфера вчинення шахрайських дій із використанням релігійних обрядів або під приводом проповідування віровчень є доволі широкою та зумовлюється різноманітними факторами. Безперечно, такі фактори є елементами-носіями криміналістично значущої інформації та формують структуру криміналістичної характеристики злочину [2, с. 147].

Одним із важливих елементів криміналістичної характеристики шахрайства є обстановка його вчинення, оскільки визначення її компонентів дозволить отримати значний обсяг криміналістично значущої інформації, яка впливатиме на результати розслідування.

Здебільшого компоненти, що утворюють обстановку шахрайства, складаються зі значної кількості елементів, які за своєю природою можуть бути незмінюваними, відносно не змінюваними і мінливими, необхідними і випадковими, очевидними і прихованими. З огляду на такі характеристики, автор поділяє розгляд більшості вчених-криміналістів стосовно того, що питання про якісне та кількісне наповнення категорії «обстановка вчинення злочину» повинно вирішуватись стосовно конкретного виду кримінального правопорушення.

У лексичному значенні під обстановкою розуміють стан, обставини, умови існування когось-чогось-небудь або сукупність умов та обставин, в яких щось-небудь відбувалося [3].

Слід зазначити, що на початку формування криміналістичної категорії «обстановка злочину» більшість вчених розглядали її у вузькому значенні, надаючи перевагу лише виокремленню ознак щодо фактичного місця вчинення злочинного діяння. Згодом запропоновано більш широкий підхід до з'ясування змісту обстановки вчинення злочину – як сукупності матеріальної обстановки місця події та умов зовнішнього середовища, які впливали на перебіг правопорушення.

Нині у криміналістиці не існує єдиного підходу до визначення обстановки злочину та її складових елементів. До першої групи можна віднести вчених, які вважають, що обстановка – це ті конкретні та специфічні об'єктивні умови, в яких здійснюється суспільно небезпечне посягання; друга група вважає, що обстановка є поєднанням подій та обставин, які свідчать про суспільну небезпечність діяння та виступають умовою для досягнення злочинцем своєї мети; третя група визначає її як систему, яка охоплює матеріальні та соціально-психологічні елементи середовища, що оточує злочинця та спеціально ним обране для безпосередньо вчинення злочину, яке здатне впливати на формування інших структурних елементів криміналістичної характеристики злочинів, визначати характер поведінки людей, а також зумовлювати методику його розслідування.

Більшість науковців та практиків розглядає обстановку вчинення злочину у двох аспектах: 1) як матеріальну обстановку місця злочину; 2) як систему чинників, що впливають на злочинну діяльність у процесі підготовки, вчинення та приховування злочинного діяння.

Під час дослідження ми також надали перевагу двокомпонентній системі формування обстановки вчинення злочину з обов'язковим урахуванням взаємозв'язку та взаємозалежності цих компонентів.

Обстановка шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, як двокомпонентна система містить такі елементи: відомості про матеріальні відображення злочину; відомості про просторово-часові ознаки; відомості про соціально-психологічні чинники; відомості про характер взаємин злочинця і потерпілого, які детермінують спосіб злочину.

Пропонуємо розглянути наведені елементи та їх характеристики більш детально:

1. Відомості про матеріальні відображення шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів. Вчинення будь-якого злочину передбачає утворення відповідної «слідової картини», тобто відображення змін у матеріальному середовищі, залежно від вибраного способу дій шахрая, використовуваних засобів та знарядь, а також окремих властивостей самого середовища, у якому відбувалася злочинна подія, тощо. До таких матеріальних змін та їх відображень у зовнішньому середовищі можливо віднести насамперед місце вчинення злочину. Успіх у досягненні злочинної мети у разі вчинення шахрайства тісно пов'язаний зі створенням уявлення у потерпілого про безкорисну, правомірну релігійну діяльність, тому увага шахраїв приділяється саме місцю проведення проповідей та релігійних обрядів. Здебільшого, вибираючи місця для своїх проповідей, шахраї надають перевагу кіно-театрам та конференц-зіалам, які зможуть вмістити значну кількість людей. Дозволи на проведення зібрань у таких громадських місцях шахраї отримують на підставі укладання договорів оренди із власниками приміщень. Рідше такі зібрання відбуваються на відкритій місцевості.

Зазначена обставина є досить важливою під час документування шахрайських дій, вчинюваних під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, а також під час розслідування, оскільки це дозволить слідчому вирішувати питання про отримання відповідних документів, котрі як підтверджуватимуть сам факт проведення зібрання, так і дозволять встановити особу, яка такі зібрання ініціювала.

Згідно з результатами опитування слідчих Національної поліції України, зібрання для вчинення шахрайських дій шляхом проповідування та проведення релігійних обрядів у 82,0 % випадків проводились у приміщеннях різноманітних громадських місць (кінотеатри, театри, будинки культури, спортивні палаци, конференц-зали тощо); у 10,7 % – приватних домоволодіннях адептів або лідерів релігійного культу; у 5,3 % зібрання відбувались на різних «майданчи-

ках», і у громадських приміщеннях, і вдома, і на відкритій місцевості; і у 2 % – на відкритій місцевості. Крім того, у 94,0 % випадків доступ всіх зацікавлених та бажаючих взяти участь у проведенні обрядів та прослуховуванні проповідей осіб був вільним; у 4,0 % випадків доступ був обмежений необхідністю попереднього погодження кандидатури учасника із лідером релігійного культу та у 2,0 % – доступ до зібрань мав закритий характер і до участі в обрядах допускались лише адепти.

2. Відомості про просторово-часові ознаки. Під час дослідження особливостей вчинення шахрайства, пов'язаного із проповідуванням віровчень та виконанням релігійних обрядів, з'ясовано, що злочинам зазначеного виду притаманний тривалий характер протиправних дій. Така системність зумовлена специфічним ставленням потерпілого до подій, пов'язаних із відвідуванням ним проповідей, та кореляційно залежна від нього. Як правило, потерпілі не володіють інформацією про протиправні наміри шахраїв, не розуміють, що внаслідок таких дій стали жертвами та їм заподіяно матеріальну шкоду, а тому не звертаються до підрозділів Національної поліції із відповідними заявами. Крім того, досить часто потерпілі не сприймають повідомлення правоохоронних органів про те, що внаслідок шахрайських дій вони стали жертвами, та відмовляються надавати показання стосовно діяльності релігійних структур та їх лідерів, а також брати участь у кримінальному провадженні.

Варто зауважити, що тривалість злочинної діяльності, з одного боку, негативно впливає на ефективність розслідування, оскільки з плином часу втрачається (змінюється, знищується) матеріальна обстановка, що унеможливило виявлення та фіксацію окремих слідів. Але, з іншого боку, тривалість вчинення шахрайських дій передбачає наявність системного підходу до проведення зібрань (проповіді та обряди виконувались у конкретно визначені дні та години), що значно полегшує з'ясування часу вчинення всіх епізодів злочинної діяльності.

На підставі вивчення емпіричних даних з'ясовано, що у 51,3 % випадків зібрання для досягнення злочинної мети проводилися з 10 год. до 14 год.; у 28 % – з 14 год. до 18 год.; у 14 % – із 7 год. до 10 год. та у 6,7 % випадків релігійні секти збиралися з 18 год. до 22 год. Здебільшого це відбувалось у вихідні дні – 68,7 %; у 25,3 % адепти збиралися у будні та у 6 % – збори проводилися у святкові дні.

Водночас хочемо звернути увагу, що діяльність так званих «релігійних структур» не обмежується конкретною адміністративно-

територіальною одиницею та за умов здобуття значної підтримки адептів може поширюватись на декілька районів, міст, областей, а іноді й держав.

3. *Відомості про соціально-психологічні чинники.* У процесі підготовки та вчинення шахрайства окремої уваги заслуговує вивчення елементів обстановки, які здійснюватимуть психологічний вплив на потерпілого та слугуватимуть підставою для переконання адептів у правомірності дій шахраїв.

Під час проповідей та обрядів активно застосовуються методи нейролінгвістичного програмування, введення адептів у транс за допомогою різних технічних засобів, залучення для виступів на сцені акторів. Окрім того, значна кількість адептів, які відвідують такі заходи, є своєрідним чинником для сприйняття функціонування таких зібрань у законній площині.

4. *Відомості про характер взаємин злочинця і потерпілого, які детермінують спосіб злочину.* Досліджуючи характер взаємин між шахраєм та його жертвою, не можна не погодитися з позицією М. С. Жилкіної, яка зазначає, що особа шахрая досить специфічна з огляду на його психологічні якості та особливості, зокрема: дар переконувати; уміння викликати довір'я та повагу у представників різних вікових, соціальних та психологічних груп; адаптивність і гнучкість; уміння швидко реагувати на зміну обстановки; схильність до ризику (так званий «азарт гравця» – бажання «переграти» опонента); знижене почуття тривожності; високий самоконтроль тощо [4, с. 131]. Обстановка вчинення злочину та обставини, які супроводжують дії злочинця з досягнення злочинної мети, здебільшого залишаються схожими на правові відносини, які не мають кримінального характеру, що не дозволяє потерпілому відразу відреагувати на ситуацію і призводить до втрати доказової інформації. А переконання потерпілого у добровільності тих чи інших дій призводить до латентності таких злочинів [5, с. 273].

Так, за результатами анкетування слідчих Національної поліції встановлено, що 36,7 % потерпілих здійснювали протидію розслідуванню (у формі неумисної або умисної дачі неправдивих показань та відмови надавати показання під час допиту) внаслідок здійснення стосовно них психологічного впливу лідерів або інших адептів релігійного культу.

Надумку К. О. Чередника та К. О. Чаплинського, під час формування обстановки вчинення злочину необхідно за основу брати інформативний критерій, виходячи з того, яким чином ті чи інші елементи можуть вплинути на хід розслідування та допомогти

розкриттю злочину [6, с. 24]. Підтримуючи зазначену позицію, з огляду на результати нашого дослідження, ми дійшли висновку, що до елементів обстановки шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, які містять найбільш інформативні чинники, можна віднести:

- відомості про обставини та умови, які передували кримінальному правопорушенню та зумовили його вчинення;
- відомості про обставини, які сприяли вчиненню злочину або перешкождали йому;
- відомості про обставини, які вказують на ретельність підготовки до вчинення злочину;
- відомості про елементи обстановки, які вплинули на вибір способів злочину, засобів та знарядь, а також особи потерпілого;
- відомості про характер взаємодії особи-шахрая та особи потерпілого під час вчинення кримінального правопорушення;
- відомості про умови безпосереднього місця та часу вчинення злочину.

Висновки

Таким чином, шахрайства, вчинені під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів, мають системний та тривалий характер. Такий різновид шахрайських дій зумовлений обставинами та умовами, які передували кримінальному правопорушенню та сприяли або перешкождали його вчиненню; обставинами, які вказують на ретельність підготовки до вчинення злочину; відомостями про елементи обстановки, які вплинули на вибір способів злочину, засобів та знарядь, а також особи потерпілого; відомостями про характер взаємодії особи-шахрая та особи потерпілого під час вчинення кримінального правопорушення; відомостями про умови безпосереднього місця та часу вчинення злочину.

Для шахрайств під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів характерним є їх вчинення переважно у громадських приміщеннях, з вільним доступом усіх зацікавлених та бажаючих взяти участь у проведенні обрядів та прослуховуванні проповідей, здебільшого у вихідні дні з 10 год. до 14 год.

Список використаних джерел:

1. Птушкін Д. А. Фінансове шахрайство, вчинене щодо об'єктів нерухомого майна громадян : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Дніпро, 2018. 20 с.
2. Курята Л. Л. Криміналістична характеристика розслідування шахрайства, вчиненого під приводом проповідування віровчень та виконання релігійних обрядів та її значення для розслідування.

Науковий вісник публічного та приватного права. 2016. Випуск 1-2. С. 145-148.

3. Івченко А. О. Тлумачний словник української мови. Харків : Фоліо, 2004. 540 с.

4. Жилкина М. С. Страхование мошенничества: Правовая оценка, практика выявления и методы пресечения. Москва, 2005. 192 с.

5. Курята Л. Л. Криміналістичні засади розслідування шахрайства. *Підприємництво, господарство і право.* Київ, 2018. С. 272-275.

6. Чаплинський К. О., Чередник К. О., Теоретичні засади методики розслідування шахрайства на ринку нерухомості : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 244 с.

Leonid Kuriata, Anna Myrovska. The situation of fraud committed under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites and its significance for the investigation

The article examines the situation of committing fraudulent acts under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites, as an integral element of the forensic characterization of crimes.

It was found that the situation of fraud is interdependent and interrelated with other elements of forensic characteristics, including the manner of committing criminal acts, the characteristics of the fraudster and the victim, the material traces.

It has been established that the identification of the components that constitute a situation of fraud committed under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites is important for the investigation process and determines the comprehensiveness and completeness of its conduct.

It is proposed to consider the situation of committing fraud in two aspects: 1) as the material situation of the crime scene; 2) as a system of factors influencing criminal activity in the process of preparation, commission and concealment of a criminal act.

It is proved that such a two-component system should contain information about the following elements: information about the material reflections of the crime; information on spatio-temporal features; information on socio-psychological factors; information on the nature of the relationship between the offender and the victim, which determine the manner of the crime.

According to the results of the study, elements of the situation of fraud committed under the pretext of preaching doctrines and performing religious rites, which contain the most informative factors, in particular: information about the circumstances and conditions that preceded the criminal offense and caused its commission; information on the circumstances that contributed to the commission of the crime or prevented it; information on the circumstances that indicate the thoroughness of preparation for the crime; information on the elements of the situation that influenced the choice of methods of crime, means and tools, as well as the identity of the victim; information on the nature of the interaction between the person-fraudster and the person of the victim during the commission of a criminal offense; information on the conditions of the immediate place and time of the crime.

Key words: forensic characterization of crime, religious cults, sects, deception, abuse of trust.

